

Малик М.М.

**Әлеуметтік желілердегі сөйлеу
қызметінің прагматикасы және
функциясы**

Мақалада тіл білімінде соңғы жылдары зерттеліп, өзінің зерттеу нысандары мен мақсаттары айқындалған сала – прагмастилистика мен функционалды грамматиканың әлеуметтік желіде көрінісі мен қолданылу жағдайлары қарастырылады. Әлеуметтік желілердегі сөйлеу қызметінің прагматикасы және функциясының міндеттері тірек-сызба ретінде көрсетіледі. Әлеуметтік желі тек ақпарат тарату мақсатында қарым-қатынас функциясын орындап қоймайтындығы, өзінің ішкі мақсат-мүддесіне негізделген іс-әрекеттің бар екендігін көрсетеді.

Түйін сөздер: әлеуметтік желі, жаңа тіл \ әлеуметтік тіл, коммуникация, функция, прагматика.

Malik M.M.

**Function and pragmatics
of speech activity in social
networks**

The article describes investigated in recent years explicit aims and objects of linguistics in functional grammar and pragmatist, as well as the manifestation and use of them on social networks. Attention is drawn to the function and pragmatic side of the process of conversation in a social network, and the impact of the conversation on the sender in different social groups in society. The function and pragmatics of speech activity in the social network is represented by reference circuits. Social network is not only for the functions of communication and information dissemination, but also shows an internal goal and task pragmatics of the process.

Key words: social network, social language, communication, function, pragmatics.

Малик М.М.

**Функция и прагматика
речевой деятельности
в социальных сетях**

В статье рассмотрены исследованные за последние годы очевидные цели и объекты языкознания в области функциональной грамматики и прагматистики, а также проявление и использование их в социальных сетях. Обращается внимание на функцию и прагматическую сторону процесса разговора в социальной сети, а также влияние разговора на адресанта в разных социальных группах в обществе. Функция и прагматика речевой деятельности в социальной сети представлены в виде опорных схем. Социальная сеть предназначена не только для функции общения и распространения информации, но и показывает внутреннюю цель и задачу процесса прагматики.

Ключевые слова: социальная сеть, социальный язык, коммуникация, функция, прагматика.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ СӨЙЛЕУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ПРАГМАТИКАСЫ ЖӘНЕ ФУНКЦИЯСЫ

Әлеуметтік желі – қоғам өмірінің айнасы, жаһандық дамудың қарым-қатынас құралы. Алысты, жақынды саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, спорт, өнер, кино, денсаулық сақтау, білім беру салаларындағы барлық ақпаратты жұртшылық назарына ұсынатын, ғылыми жаңалықтар мен жетістіктерді көпшілікке жеткізетін ғылыми-теориялық, практикалық құрал. Жазбаша формадағы әлеуметтік желі мәтіні адресанттың прагматикалық ұстанымын жеткізуші көп қырлы, терең мәнді, мағыналы, астарлы ойға құрылған күрделі прагматикалық бірлік. Кез келген мәтіннің прагматикалық аспектісі айрықша маңызға ие. Тіл білімінде ең алғаш «прагматика» сөзін атап көрсетпесе де өзінің еңбектерінде прагматиканың адамға, қоршаған ортаға әсерін атап көрсеткен Ч. Моррис болатын. Ал Ю.С. Степанов, Г.Г. Матвеева, О.С. Москальская, Д.Ф. Алифференко, т.б. прагматиканың теориясын әрі қарай жалғастырды. Тіл біліміндегі жаңа дербес сала прагматикаға қалам тартқан отандық зерттеушілер З. Ерназарова (сөйлеу тілі синтаксисінің прагмалингвистикалық аспектісі), Д. Әлкебаева (қазақ тілі стилистикасының прагматикасы), Ф. Жақсыбаева (газет мәтінінің прагматикалық функциясын қарастырды), Б. Хасанов (сөздің лексикалық мағынасы мен прагматикасы), т.б. прагмастилистиканың басқа да қырларын, аспектілерін жан-жақты салыстырып, зерттеп жүр.

Әлеуметтік желі, жаңа тіл\әлеуметтік тіл, коммуникация, функция, прагматика туралы мәселені қарастырмастан бұрын аталған терминдер қандай мағына білдіріп, қалай қолданылатыны (функциясы) туралы айта кеткен жөн. Ең бірінші, «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» атты кітапта берілген анықтамаға назар аударайық 1. «Әлеумет-ел-жұрт, көпшілік қауым, қоғам, мемлекет» яғни әлеумет-қоғамдық топ, ұйым, дүйім жұрт, бұқара екені белгілі [1, 87]. «Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігінде» әлеуметтік желі (ағыл. Social network – қарым-қатынастың тұлғааралық бағыттарының жиынтығы (В.И. Карасик); қарым-қатынас жасайтын әлеуметтік топ (отбасылық-туыстық әлеует, көршілік, т.б.)) [2, 43]. Яғни қоғам тілінің әлеуметтік желіде сөйлеу актісі, қарым-қатынас орнатудың өзіндік белгілері мен мақсаттарының жиынтығы екенін байқауымызға болады.

2. Прагматика: 1. Отандық тілші-ғалым Ғ.Қалиев «Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі» Прагматика – сөйлеушілердің қарым-қатынасы үстінде тілдің қолданылуы мен прагматикалық қызметін біріктіре отырып, прагматика риторика, стилистика, сөйлеу теориясы мен типологиясы, стильдердің қарым-қатынастық және функционалдық теориялары, социолингвистика, психолингвистика, т.б. көптеген салаларға қатысты проблемаларды қамтиды [3, 253-254]. 2. Ал «Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігіндегі анықтама: Прагматика (грек. *pragmatos*—іс-әрекет, ағыл. *Pragmatics*-тілдік қолданыс) нақты тілдік жағдаяттағы тілдің қызметін, түсіндірілуін және ықпал етуін зерттейтін тіл білімі саласы. Прагматика үшін ең маңыздысы-сөйлеушінің\ тыңдаушының сөйленістің айқын, жасырын мүдделері, сөйлеу тактикасы, тілдік мінез-құлықтың типтері деп анықтама береді [2, 191]. 3. Келесі «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» атты кітапта берілген анықтамаға назар аударайық. «Прагматика»-«логикада пайдаланылатын таңбалар жүйесіне адамның қатынасын зерттейтін семиотиканың бөлімі» деген анықтама берілді [1, 679]. Прагматиканың негізгі мақсаты-қоғамның адамдық фактоға әсері. Прагматика-коммуникаттардың бір-біріне және мәтіннің мазмұнына (жазбаша, ауызша түрде) олардың коммуникативтік пиғылымен және сұхбаттасу мән-жайымен санасқан жеке қарым-қатынасы [6, 17]. Аталған тілші-ғалымдардың пікірін тұжырымдасақ, прагматика- адамдардың сөйлеу актісі, ішкі дүниесінің тілдік көрінісі.

3. Коммуникация: Ал коммуникацияға берілген отандық, шет елдік ғалымдар пікіріне тоқталып өтсек, олар: 1. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» атты кітапта берілген анықтама «Коммуникация (лат.*communicatio*<*communicare*<-байланыстыру, қарым-қатынас жасау, ортақ ету) ағыл. *communication* — қарым-қатынас терминімен бірдей; белгіленген таңбалар жүйесі арқылы қоғамдағы адамдардың ақпарат алмасуы (жіберу, қабылдау) [2, 126]. 2. «Коммуникация (лат. *communicatio*- байланысамын, қатынасамын) (қатысым), адамның танымдық еңбек процесінде қатынас жасау, пікір алысу, ой бөлісу-олардың бір-бірімен әрекет жасауының айрықша формасы болып табылады. Коммуникациялық қызметте тіл танымдық-белгілік мәнге ие болып, адамды әлеуметтік тұлға дәрежесіне көтерудің маңызды тірегіне айналады. Тек жеке тұлғалардың емес, қоғам мен қоғам мүшелерінің арасын байланыстыратын қызметінің арқасында коммуникация

қоғамның қалыптасуына айрықша ықпал етеді [3, 155]. 3. Отандық ғалым А.Салқынбай: Коммуникация (лат. *Communicatio* — байланыс, қатынас) — араласу ойлармен, идеялармен, деректермен бөлісу, т.б. Еңбек ету мен танымдық байланыс барысында адамдар арасында болатын қатынастардың ерекше бір түрі [4, 106]. Коммуникация барысында сөйлеу актісі, сөйлеу әдебі, сөйлеу рәсімі, сөйлеу оқиғасы, сөйлеу іс-әрекеті, сөйлеу ықпалының адресантқа әсері бары айқын. «Коммуникация» сөзі белгілі бір ақпаратқа негізделген хабар алу\жіберу, адамдарды байланыстыратын сөйлеу актісіне негізделген қарым-қатынас.

4. Функция. «Функция» термині өзінің әмбебаптығымен белгілі, себебі, функция тек қазақ тіл біліміне ғана емес, сонымен қатар биология, медицина, математика, жаратылыстану, т.б. салаларға да ортақ термин болып табылады. 1. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» «функция» сөзін былай түсіндіреді: «Өзіндегі басқа бір өзгеріске тәуелді, соның әуенімен бірге өзгертін құбылыс» [1, 883]. 2. «Қазақ әдеби тілінің сөздігі». Функция-Басқа бір өзгеріске тәуелді, соның әуенімен өзгертін құбылыс [5, 140]. Отандық ғалым Д.Әлкебаева тіл біліміне қатысты қолданылатын «функция» сөзін жан-жақты қарастырып мынандай тұжырым жасайды: Тілдің функциясы ішкі және сыртқы деп бөлінеді.

1) Ойлау кезінде түзілетін тілдің грамматикалық функциясы, ойдан бағытталған грамматикалық түзілім. Бұл сыртқы көру деген ішкі қабылдаудан тұрады.

2) Айтушының немесе тыңдаушының тілдік грамматикалық құрылымдық жүйесін пайдалану әлеуеті. Бұл жерде айтушы мен қабылдаушының жан-жақты қабылдау, сезіну, пайдалану сияқты қабілеті мен ерекшеліктері толық есепке алынып отырады [7, 51]

Әлеуметтік желідегі сөйлесу, хат-хабар алмасу жағдаяттарына байланысты қарым-қатынастық мақсаттарды шешуге бағытталған белгілі бір қалыптасқан дағдылар бар. Әлеуметтік желілердегі сөйлеу қызметінің прагматикасы тілді қолданушының тілдік бірліктерді өзінің көздеген, мақсат еткен түпкі ниетіне, ойына сай етіп іріктеп қолдану, сөз мағынасының тыңдаушыға қандай дәрежеде әсер етуін көздейтіндігі, соның нәтижесінде қандай да бір әрекеттерге баруына түрткі болатындығы, айналадағы адамдарға өз сөзі арқылы өзін белгілі бір қырынан таныстыруға, көрсетуге тырысатындығы негізгі нысаны болады. Адамның тілді өз ыңғайына қарай пайдаланып қолдануы шеберлікті

қажет етеді. Тіл тек қарым-қатынас функциясын орындап қоймай, өзінің ішкі мақсат-мүддесіне негізделген іс әрекеттің бар екендігін көрсетеді. Әлеуметтік желілердегі сөйлеу қызметінің прагматикасы мен функциясының міндеттері:

1) Тыңдаушы (оқырман), адресантпен сұхбаттасу назарын аудару, қызықтыру, пікірін білу;

2) Адресантты пікір алысуға шақыру, дер кезінде тоқтату;

3) Көздеген мақсатын орындау.

Аталған міндеттер орындалу үшін ең алдымен прагматик адам тыңдаушы (оқырман) қызығушылың білуге тырысу, оны қызықтыратын тақырыпты сөз ету, сөйлеу клишелерін орынды пайдалану, сөзге тарта білу, жағдаятқа сәйкес келетін сөйлеу этикеттерін, әртүрлі жағдайдағы стандартты тілдесуді (сөйлесу) жақсы меңгеруі қажет. Әлеуметтік желілердегі сөйлеу қызметінің функциясына хабар (мәлімет) беру, көрсету, сипаттау, дәлелдеу, иландыру, көндіру, нақтылау, түсінік (болжам) беру болса, прагматикалық көрсеткіші қуанту, ренжіту, таңғалдыру, ренжіту, тыныштандыру, ашындыру, ұялту, сынау, дауласу (талас), айып т.б. Әлеуметтік желіні көп пайдаланытындардың желілерде бір-біріне жазған хабарламалары, адамдар арасындағы диалогке құрылған мәтіндердің құрылымы, берілу, жазылу жүйесі өз алдына бір төбе болып отыр.

Жастардың сөздік қорында әдеби тілмен сөйлейтін адамға түсініксіз сөздер, сөз тіркестері мен сөйлемдер көп. Олар сленг сөздерін ауызекі тілде ғана қолданбай, әлеуметтік желілерге де енгізіп жатыр. Жастардың жазбаша «жаңа тіл \ әлеуметтік тіл» мен әлеуметтік желі постарында қаптап жүрген кесел тәріздес. Әлеуметтік желіде кездесетін мысалдар қоғам тілінің көрсеткіші ғана емес, сонымен қоса сөз сөйлеу, ойын жеткі-

зудің, әрі тыңдаушысына әсер етуінің көрсеткіші болып отыр.

Сөз сөйлеу этикеті – коммуникация (ақпарат алу) барысында әлеуметтік-реттеу қызметін (механизм) атқаратын тілдік амалдардың жиынтығы екендігін байқауға болады. Сөйлеу этикеті тілдік жүйеге жататынын, оның бірліктері тілдік нормаға тәуелді екендігін көруімізге болады. Әлеуметтік желілерде кездесетін көп қателер бар. Олар: тыныс белгілері (пунктуация), стилистикалық, логикалық, т.б. Аталған қателер сөз мәдениетінің талабына үлкен зиян келтіреді. Тыныс белгіден кеткен қателер сөйлемнің құрылысына, айтушының эмоциясы мен көзқарасына әсер етіп қана қоймай сауатсыздығын да байқатып отырады. Логикалық қателердің болу сипатын М.Серғалиев «Стилистика негіздері» атты еңбегінде тоқтала отырып, сөз қателіктерінің негізі осы логикалық қателіктерден туындайтынын айтады. Сөз саптау, сөз сөйлеу қарым-қатынасында туындайтын логикалық қателіктерді тілдік немесе тілдік емес қателіктердің қатарына жатқызудың орынды-орынсыз екендігіне біршама тоқталып, негізінен логикалық қателіктер ойлау факторларынан туындайтын болғандықтан, тілдік емес қателіктердің қатарына жатқызу керектігін алға тартады. Ал осы логикалық қателердің болуы сөзді қолданушының ойын дұрыс жеткізе алмауы, дұрыс ойламауының көрсеткіші, логикалық заңдылықты сақтамауынан болатын процесс. Логикалық қателіктерге жол бермеу үшін, ең алдымен логикалық заңды білу шарт. Логикалық заң – қоғамдағы жағдайлар мен оқиғалардың белгілі бір заңдылығын қайталайтыны. Логикалық қателерді анықтау көп уақытты қажет етеді. Оны білімі жоғары, көз ашық, көкірегі ояу немесе нағыз тіл мамандары ғана анықтай алады.

Әдебиеттер

- 1 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Дайк Пресс, 2008. – 87 б., 399 б., 679 б., 883 б.
- 2 Сүлейменова Ә.Д., Шәймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Ақанова Д.Х. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. – 43 б., 126 б., 191 б.
- 3 Қалиев Ф. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 253-254 б., 155 б.
- 4 Салқынбай А., Абақан Е. Лингвистикалық түсіндірме сөздік. – Алматы: Сөздік-Словарь, 1998. – 106 б.
- 5 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. XV том. – Алматы, 2011, – 140 б.
- 6 Алкебаева Д.А. Қазақ тілінің прагмастилистикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 17 б.
- 7 Алкебаева Д.А. Қазақ тілінің функционалды грамматикасы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 51 б.

References

- 1 Qazaq tilininin tu'sindirme so'zdigi. – Almaty': Dajk Press, 2008. – 87 b., 399 b., 679 b., 883 b.
- 2 Su'lejmenova E'.D., Sha'jmerdenova N.Zh., Smaghulova Zh.S., Aqanova D.X. A'lewmettik li'ngvi'sti'ka termi'nderininin so'zdigi. – 43 b., 126 b., 191 b.
- 3 Qali'ev Gh. Til bilimi termi'nderininin tu'sindirme so'zdigi. – Almaty': So'zdik-Slovar', 2005. – 253-254 b., 155 b.
- 4 Salqy'nbaj A., Abaqan E. Li'ngvi'sti'kaly'q tu'sindirme so'zdik. – Almaty': So'zdik-Slovar', 1998. – 106 b.
- 5 Qazaq a'debi' tilininin so'zdigi. XV tom. – Almaty', 2011, – 140 b.
- 6 Alkebaeva D.A. Qazaq tilininin pragmasti'li'sti'kasy'. – Almaty': Kazaq wni'versi'teti, 2014. – 17 b.
- 7 Alkebaeva D.A. Qazaq tilininin fwnkci'onaldy' grammati'kasy'. – Almaty': Kazaq wni'versi'teti, 2013. – 51 b.